

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Навчальний посібник

Харків
«Право»
2019

Рецензенти:

Ю. О. Волошин – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри міжнародного права Національного авіаційного університету;

В. Є. Кириченко – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ;

М. О. Медведєва – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Автори:

Т. Л. Сироїд, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – розділи I – IV (спільно з Л. О. Фоміною), V, VI;

Л. О. Фоміна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – розділи I – IV (спільно з Т. Л. Сироїд)

Сироїд Т. Л.

С40 Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. / Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна. – Харків : Право, 2019. – 310 с.

ISBN 978-966-937-614-5

У навчальному посібнику висвітлено становлення та розвиток інституту міжнародного захисту прав людини на універсальному і регіональному рівнях; розкрито обсяг та складові основних прав людини (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свободу думки, совісті та релігії, свободу зібрань та об'єднання та ін.); зосереджено увагу на ключових питаннях щодо правової та інституційної основи захисту таких категорій осіб, як діти, жінки, біженці, вимушені переселенці, особи, позбавлені волі, та ін. Приділено увагу спеціалізованим органам та інституціям універсального і регіонального рівня, до компетенції яких віднесено захист прав означених категорій осіб; детально і змістовно розкрито процедури розгляду скарг статутних і договірних органів. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду конкретних справ та акцентовано увагу на значенні прийнятих ним рішень.

Для студентів, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти, науковців, а також усіх, хто цікавиться питаннями захисту прав людини.

УДК 341.215.4

© Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О., 2019

© Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-614-5

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник є працею надзвичайно актуальною з точки зору необхідності забезпечення навчального процесу студентів, які навчаються за спеціальностями Право і Міжнародне право, з добре продуманою та виваженою архітектонікою. Внутрішня структура навчального посібника є ґрунтовною й водночас зручною для використання. Видання має на меті швидко та ефективно зорієнтувати читача у питаннях, що розкривають особливості сучасного права прав людини, зокрема його правового підґрунтя, інституційної основи, яка є доволі складною – її складовою є низка статутних і договірних органів універсального й регіонального характеру, «спеціальні процедури», посадові особи.

Перший розділ навчального посібника присвячено аналізу інституту становлення та розвитку універсального інституту міжнародного права прав людини. Охарактеризовано діяльність Ліги Націй у цій сфері, розкрито положення основних міжнародних актів, прийнятих організацією, що стосуються захисту прав біженців, жінок, дітей, меншин, жертв збройних конфліктів. Акцентовано увагу на міжнародних універсальних договорах, укладених у межах Організації Об'єднаних Націй, розкрито сутність актів, що є складовими «Міжнародної хартії прав людини».

Другий розділ містить характеристику інституту становлення та розвитку регіонального інституту міжнародного права прав людини. У ньому розкрито сутність актів, прийнятих у межах таких міжнародних міждержавних регіональних організацій, як: Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав, Організація Американських Держав, Африканський Союз, Ліга Арабських Держав, Асоціація держав Південно-Східної Азії.

У третьому розділі розкрито обсяг та складові основних прав людини, зокрема: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свободу думки, совісті та релігії, свободу зібрань та об'єднань, право на інформацію, право на забезпечення особистої безпеки тощо. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо захисту означених категорій прав людини.

Четвертий розділ містить детальний аналіз конвенційних норм універсального й регіонального характеру, рекомендацій стосовно захисту окремих категорій осіб у міжнародному праві, серед яких: жінки, діти, особи з інвалідністю, престарілі особи, пацієнти, жертви злочинів, жертви тероризму, особи, які скоїли злочин, біженці, вимушені переселенці, мігранти, меншини та ін.

У п'ятому розділі охарактеризовано універсальні статутні органи захисту прав людини, їх сутність, значення, розкрито процедуру розгляду скарг (Рада з прав людини, Універсальний періодичний огляд, «Спеціальні процедури» Ради з прав людини, Процедура розгляду скарг Радою з прав людини). Приділено увагу мандатам спеціально уповноважених осіб (Спеціальний доповідач з прав інвалідів, Спеціальний радник з питань сексуального насильства під час збройних конфліктів, Спеціальний доповідач з питання про права людини внутрішньо переміщених осіб, Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень, Спеціальний доповідач з питання про позасудові страти, страти без належного судового розгляду або довільні страти та ін.), мандатам Верховного комісара ООН у справах біженців, Верховного Комісара ООН з прав людини.

Охарактеризовано компетенцію та детально розкрито процедуру розгляду скарг договірних контрольних органів (Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Комітет проти катувань, Комітет з економічних,

соціальних та культурних прав, Комітет з прав дитини, Комітет із захисту прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, Комітет з прав інвалідів та ін.).

Шостий розділ присвячено характеристиці регіонального інституційного механізму захисту прав людини й акцентовано увагу на діяльності Європейського суду з прав людини, Європейського комітету із запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню, Європейської комісії проти расизму та нетерпимості, Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ, Омбудсмена ЄС, Агентства Європейського Союзу з основоположних прав, Європейського бюро з надання притулку, Комісії з прав людини СНД, Міжамериканської комісії з прав людини і Міжамериканського суду з прав людини, Міжурядової комісії АСЕАН з прав людини та ін.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА МІЖНАРОДНОМУ УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ

1.1. Правове регулювання захисту прав людини у період Ліги Націй

Співробітництво держав у галузі захисту прав людини на міжнародному універсальному рівні почало формуватися після Першої світової війни. Створення Ліги Націй Міжнародного бюро праці¹ сприяло укладенню низки договорів у галузі прав людини. Відправною точкою став Статут Ліги Націй, який містив зобов'язання його учасників про таке: а) докласти зусиль щодо забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіка, жінки і дитини на своїх власних територіях, а також і в усіх країнах, на які поширюються їх торгівлі і промислові відносини, до заснування та функціонування із цією метою необхідних міжнародних організацій; б) забезпечити справедливий режим для туземного населення на підпорядкованих їм територіях; в) доручити Лізі загальний контроль над угодами з приводу торгівлі жінками й дітьми, торгівлі опіумом та іншими шкідливими речовинами; г) доручити Лізі загальний контроль над торгівлею зброєю і спорядженням щодо країн, у яких контроль над цією торгівлею необхідний у загальних інтересах; д) докласти зусиль, щоб вжити заходів міжнародного порядку для попередження хвороб і боротьби з ними (ст. 23).

У Статуті також знайшли своє закріплення принципи стосовно колоній незалежних територій, а також гарантії для народів, що їх населяють. Серед таких гарантій слід вказати такі: право на розвиток; заборона таких зловживань, як торгівля рабами, торгівля зброєю і торгівля алкоголем; гарантування свободи совісті і релігії без будь-яких обмежень, за винятком тих, які необхідні для забезпечення публічного порядку і добрих звичаїв, крім заборони споруджувати укріплення або військові чи морські бази і здійснення військового навчання туземців, якщо це не робиться задля поліцейської служби і захисту території, які будуть забезпечувати також іншим членам Ліги умови рівності обміну й торгівлі. Передбачено запровадження опіки над цими територіями за допомогою Мандатарія, наділеного відповідними повноваженнями, який повинен звітувати перед Радою Ліги у щорічній доповіді (ст. 22)².

¹ Створення Ліги Націй і Міжнародного бюро праці передбачено Версальським мирним договором, відповідно: Частина 1 (ст. 1–26) і Частина 13, ст. 387–427, присвячені означеним інституціям // Мирный договор между союзными и объединившимися державами и Германией (Версаль, 28 июня 1919 г.). URL: <http://ppt.ru/newstext.phtml?id=20302>.

² Статут Ліги Націй. URL: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatus.htm>.

Під егідою Ліги Націй було укладено Конвенцію про рабство (Женева, 25 вересня 1926 р.), якою визначено поняття «рабство» і «работоргівля»; зобов'язання держав щодо запобігання та ліквідації навантаження, розвантаження або перевезення рабів у їх територіальних водах і на судах, що плавають під їхнім прапорами; надання одна одній можливого сприяння з метою скасування рабства і работоргівлі; передбачення у національному законодавстві заходів для запровадження суворого покарання, яке може бути застосоване до таких порушень; повідомлення одна одній і Генеральному секретарю Ліги Націй про будь-які закони і постанови, які вони можуть прийняти з метою реалізації положень цієї Конвенції, тощо¹.

Низку актів було прийнято з метою захисту прав біженців, серед яких слід вказати такі: Угода про видачу посвідчень особи російським і вірменський біженцям, про доповнення і внесення змін до Угоди від 5 липня 1922 р. і 31 травня 1924 р. (Женева, 12 травня 1926 р.); Угода про правовий статус російських і вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.); Угода про поширення на інші категорії біженців деяких заходів, прийнятих на користь російських та вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.); Конвенція про міжнародний статус біженців (Женева, 28 жовтня 1933 р.); Тимчасова угода про статус біженців, що прибувають з Німеччини (Женева, 4 липня 1936 р.); Конвенція про статус біженців, що прибувають з Німеччини (Женева, 10 лютого 1938 р.); Додатковий протокол до Тимчасової угоди від 4 липня 1936 р. і Конвенції про статус біженців, що прибувають з Німеччини, від 10 лютого 1938 р.)².

Слід зазначити, що Конвенція про міжнародний статус біженців (Женева, 28 жовтня 1933 р.) стала найперспективнішою спробою Ліги Націй визначити відповідальність країн щодо біженців. Вона була створена на основі чотирьох багатосторонніх угод між членами Ліги Націй, прийнятих у період з 1922 по 1928 р. з метою вирішення проблем із біженцями, викликаних Першою світовою війною і різними пов'язаними з нею наступними конфліктами. Дія Конвенції поширювалася на вірменських, російських і асимільованих біженців. Відповідно до Конвенції кожна з договірних сторін зобов'язалася не переміщати зі своєї території або не перешкоджати допуску на неї шляхом застосування поліцейських заходів, таких як висилка або недопуск на кордоні біженців, які отримали право проживати там постійно, якщо тільки вищезгадані заходи не диктуються міркуваннями державної безпеки або громадського порядку. Вона стала першим документом у міжнародному праві, який закріпив у край важливий принцип «невидворення», що захищав біженців від примусової репатріації у випадках, коли їх життю могла загрожувати небезпека. Учасники Конвенції також зобов'язалися в будь-якому разі не відмовляти у в'їзді біженцям на кордонах країн їх походження; гарантувати біженцям певні права, включаючи можливість отримання нансенівських паспортів (тимчасове міжнародне посвідчення особи, що дозволяло особам без громадянства і тим, хто був позбав-

¹ Конвенция о рабстве (Женева, 25 сентября 1926 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857.

² Документи Лиги Наций, касающиеся беженцев. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29857/1/2000_1_JILIR_refugees_r.pdf.

лений національних паспортів, в'їжджати в інші країни і проїжджати через їх територію)¹, забезпечувати захист прав на особистий статус, на судовий захист, свободу праці і захист від експлуатації, доступ до освіти і соціального забезпечення. Конвенцією акцентовано увагу на захисті вразливих категорій біженців: безробітних осіб, які страждають фізичними або розумовими захворюваннями; осіб похилого віку або немічних людей, нездатних заробляти собі на життя; дітей, за якими не здійснюється належний догляд з боку їхніх сімей або третіх осіб; вагітних жінок, породіль або годувальниць, стосовно яких передбачено найбільш сприятливе положення, відповідне становищу громадян іноземної держави, щодо такого сприяння і допомоги, які вони можуть вимагати, включаючи лікарський догляд і лікування в лікарні (ст. 10)².

У червні 1921 р. Лігою Націй було створено першу міжнародну організацію по роботі з біженцями – Верховну комісію у справах біженців, – яку в подальшому було замінено Нансенським міжнародним агентством у справах біженців (далі – Нансенське агентство), яке отримало повноваження від Ліги Націй восени 1930 р. і розпочало активну діяльність 1 квітня 1931 р. Ініціатором створення Агентства став Фрїтьоф Нансен (1861–1930), норвезький дослідник, учений і державний діяч. У 1922 р. Фрїтьоф Нансен отримав Нобелівську премію миру за «керівну роль, енергію та ентузіазм» у справі надання допомоги біженцям.

Секретаріат Ліги Націй взяв на себе відповідальність за міжнародних біженців та осіб без громадянства і доручив Нансенському агентству виконання своїх обов'язків у цій сфері. Агентство було оточене величезними проблемами під час його існування – серед них відсутність стабільного й адекватного фінансування; наступ депресії, яка закрила можливості працевлаштування для біженців; падіння престижу Ліги після подій 1931 і 1935 рр.; зростаюча кількість біженців, в основному з Німеччини, Італії та Іспанії; небажання держав – членів Ліги дозволяти діяльність Ліги від імені осіб, які раніше були громадянами своїх країн. Серед досягнень Нансенського агентства слід вказати прийняття чотирнадцятьма країнами Конвенції про міжнародний статус біженців 1933 р.; поселення Саарських біженців у Парагваї після 1935 р.; будівництво сіл для розміщення понад 40 000 вірмен у Сирії і Лівані та розселення ще 10 000 вірмен в Єревані; і найголовніше, матеріальна, юридична та фінансова допомога, надана майже мільйону біженців³. У 1938 р. Нансенському агентству присуджено Нобелівську премію миру.

У 1933 р. Ліга Націй заснувала Вищу комісію у справах біженців, що прибувають із Німеччини, оскільки проблема німецьких біженців після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалізму стала дуже гострою. Ця комісія, мандат якої був згодом розширений для прийому як австрійських, так і судетських біженців, повинна була бути розпущена 31 грудня 1938 р. одночасно з відділенням Нансена. Обидві інституції були фактично розпущені в той самий день, а наступного дня було відкрито нову установу Ліги Націй – Управління Верховного комісара у справах біженців під захистом Ліги зі штаб-квартирою в Лондоні⁴.

¹ Passeport Nansen. URL: <https://dl.wdl.org/11576/service/11576.pdf>.

² Convention relative au statut international des réfugiés. URL: <https://dl.wdl.org/11580/service/11580.pdf>.

³ Nansen international office for refugees. History. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1938/nansen/history/>.

⁴ Там само.

Положення Статуту Ліги стали базовим компонентом угод, які вона реалізовувала в таких країнах і регіонах, як Австрія, Болгарія, Чехословаччина, Греція, Угорщина, Туреччина та Югославія, відомі як договори про меншини. Вони були спрямовані на те, щоб гарантувати захист життя і свободи всіх жителів країн і регіонів, які є учасниками договору, а також забезпечувати рівність націй перед законом у використанні цивільних і політичних прав. Ліга зажадала, щоб Албанія, Фінляндія, Латвія і Литва до вступу в Лігу пообіцяли захист прав меншин. Ці договори є важливими не тільки тому, що вони кодифікували такі важливі норми, як заборона дискримінації, свобода релігії, право на мову, а й тому, що вони заснували законність міжнародних відносин з іншими державами з приводу поводження з громадянами в країнах, які взяли на себе певні зобов'язання. Захист з боку Ліги Націй поширювався тільки на громадян тих країн і регіонів, які були учасниками вищезгаданих договорів.

У результаті міжнародна система захисту меншин у системі Ліги Націй юридично поширювалася на групи меншин у 16 державах, (не рахуючи мандатних територій) і охоплювала близько 30 млн осіб, які говорять на 36 мовах, що становило в цілому близько 25% населення цих держав. Система захисту меншин, таким чином, спиралася на 18 міжнародних актів (5 спеціальних договорів про меншини з Польщею, Чехословаччиною, Югославією, Румунією і Грецією; 4 мирних договори зі спеціальними розділами про меншини з Австрією, Болгарією, Угорщиною та Туреччиною; 6 декларацій – Албанії, Іраку, Латвії, Литви, Фінляндії та Естонії; Польсько-Данцигська конвенція, Мемельська конвенція і Німецько-Польська конвенція про Верхню Сілезію). Усі ці акти містили положення, яким визнано Лігу спостерігачем і гарантом у виконанні їхніх умов¹.

У 1922 р. Асамблея Ліги Націй висловила надію, що країни й регіони, які не є сторонами договорів, поширять такий самий захист на своїх громадян. Однак Асамблея відмовилася прийняти пропозицію розробити універсальний договір, який можна застосовувати до всіх членів, який би передбачав зобов'язання держав-членів стосовно меншин.

Лігою Націй було також створено систему мандатів з метою захисту свободи совісті та релігії в колишніх колоніях. Уряди, що контролювали неавтономні території на підставі мандатів, обіцяли забезпечувати матеріальне і моральне благополуччя, а також соціальний прогрес їх жителів. Метою означених дій була підготовка колоній до самостійної державності. Ці території могли стати незалежними лише в разі їх готовності гарантувати захист релігійних, мовних та етнічних меншин, а також права іноземців та свободу совісті. Вони включали Палестину та Йорданію, керовані Британією², Сирію і Ліван, керовані Францією, Камерун і Тоголенд, керовані Британією і Францією³, Руанду, керовану Бельгією (згодом система мандатів еволюціонувала в систему опікунства ООН). Так, зокрема, відповідно до мандату Великобританії на

¹ С. В. Соколовский. Права меньшинств: антропологические, социологические и международно-правовые аспекты. Система охраны меньшинств Лиги Наций. URL: http://society.polbu.ru/sokolovsky_pra-va/ch07_all.html.

² Mandat pour la Palestine. URL: <https://dl.wdl.org/11572/service/11572.pdf>.

³ French mandate for Togoland. URL: <https://dl.wdl.org/11571/service/11571.pdf>.

управління Палестиною (колишньою частиною Османської імперії) було передбачено створення єврейської держави, про що йдеться у ст. 2: «Мандатарій зобов'язується створити в країні такі політичні, адміністративні та господарські умови, які забезпечать створення єврейського національного вогнища, як викладено в преамбулі, і розвиток інститутів самоврядування, а також захист цивільних і релігійних прав усіх жителів Палестини незалежно від національності і релігії». Наступні статті документа були присвячені єврейській імміграції, державному управлінню, доступу до священних місць і будівель релігійного значення, громадській охороні здоров'я, торгівлі та іншим питанням. До мандату додавався меморандум, також схвалений Радою Ліги Націй, у якому британський уряд підтверджував розуміння того, що положення мандата, що стосуються створення єврейського національного вогнища і сприяння єврейській імміграції, не застосовувалися щодо частини підмандатної території, відомої під назвою Трансйорданії, тобто території на Схід від річки Йордан¹. Відповідно до мандату Ліги Націй, виданого Францією на управління Тоголенда (текст документа містив 12 статей), було визначено географічні кордони переданої в управління території і зобов'язання держави-мандатарія, які включають такі гідні схвалення цілі, як боротьба з работоргівлею, забезпечення свободи совісті та віросповідання, а також повага до місцевих законів і звичаїв. До мандату додається угода між британським і французьким урядами для визначення межі між двома частинами Тоголенда².

Слід зазначити, що система мандатів у межах Ліги Націй сприяла утвердженню прав народів на самовизначення.

Лігою Націй було засновано інституції у справі захисту меншин, зокрема Комітет Трьох, Відділ (Секцію) з питань меншин у складі Секретаріату організації, на який покладалася відповідальність за попередній розгляд петицій, що надходили, отримання відповідей від держав, проти яких висувалися звинувачення, і передача справ у спеціальний Комітет Трьох, який мав вирішити, чи потрібно в конкретному випадку втручання Ради. У період з 1920 по 1939 р. до Відділу було подано 883 петиції, проте лише 16 з 395 петицій визнані такими, що підлягають розгляду, були передані до Ради, і тільки в чотирьох випадках Рада вкрай неохоче визнала факт порушення прав з боку звинувачених країн³.

У діяльності Ліги Націй також було приділено суттєву увагу забезпеченню захисту прав вразливих категорій осіб, зокрема жінок і дітей. Серед таких договорів слід вказати Міжнародну конвенцію про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми (відкрита для підписання в Женеві з 30 вересня 1921 р. по 31 березня 1922 р.), відповідно до якої договірні сторони зобов'язалися вжити всіх необхідних заходів з метою розшуку і покарання осіб, які займаються торгівлею дітьми обох статей, і тих, які вчиняють злочини; вжити всіх необхідних заходів для видачі осіб, звинувачених у цих злочинах;

¹ Mandat pour la Palestine. URL: <https://dl.wdl.org/11572/service/11572.pdf>.

² French mandate for Togoland. URL: <https://dl.wdl.org/11571/service/11571.pdf>.

³ History of the League of Nations (1919-1946). URL: [https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/36BC4F83BD9E4443C1257AF3004FC0AE/%24file/Historical_overview_of_the_League_of_Nations.pdf](https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/36BC4F83BD9E4443C1257AF3004FC0AE/%24file/Historical_overview_of_the_League_of_Nations.pdf).

створити агентства і бюро для прийняття на роботу, а також для спостереження за цими агентствами і бюро, видати регламенти для цієї мети, щоб забезпечити захист жінок і дітей, які потребують роботи під час їх перебування в іншій країні; прийняти адміністративні та законодавчі заходи з метою припинення торгівлі жінками і дітьми¹. У 1933 р. укладено Міжнародну конвенцію про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками, якою передбачено покарання осіб, які для задоволення пристрасті іншого схилили, втягнули або спокусили жінку або повнолітню дівчину, хоча б і з її згоди, для розпусу за кордоном, навіть якщо окремі дії, які є частинами цього злочинного діяння, були вчинені в різних країнах. Караними також визнаються замах на вчинення такого злочину і підготовчі до нього дії у встановлених законом межах. Договірні сторони зобов'язуються вжити необхідних заходів для того, щоб злочинні дії тягли за собою відповідне покарання; повідомляти одна одній відомості про кожну особу тієї чи іншої статі, яку звинувачено в тому, що вона вчинила або намагалася вчинити одну із злочинних дій, передбачених цією Конвенцією; про судові вироки з усією іншою корисною інформацією, яка могла б бути отримана про правопорушника, наприклад, його громадянський стан, опис прикмет, дактилоскопічні відбитки, фотографія, судове досьє, відомості про його спосіб дій тощо; інформація про прийняття таких заходів, як відмова в допуску в країну або його вигнання². Конвенція доповнила Угоду від 18 травня 1904 р., і Конвенції від 4 травня 1910 р. і 30 вересня 1921 р. щодо заходів боротьби з торгівлею жінками та дітьми.

У 1924 р. Лігою Націй було прийнято Декларацію прав дитини, в якій уперше на міжнародному універсальному рівні були сформульовані принципи, що стали основою правового статусу дитини. Відповідно до Декларації, чоловіки і жінки всіх націй визнають, що людство зобов'язане давати дитині краще, що воно може дати, оголосити і прийняти його як свій борг, незалежно від раси, національності або віросповідання. Дитині повинні бути надані засоби, необхідні для її нормального розвитку, як матеріального, так і духовного; голодну дитину треба нагодувати; хвору дитину треба годувати груддю; відсталій дитині потрібно надати допомогу; правопорушник повинен бути виправлений; сироти повинні бути захищені; дитина повинна бути першою, хто отримав допомогу в тяжкі часи; вона повинна мати можливість заробляти на життя і повинна бути захищеною від будь-якої форми експлуатації; бути вихованою у свідомості того, що її таланти повинні бути присвячені служінню ближнім³.

Крім того, було досягнуто значних успіхів у захисті прав та інтересів жінок і дітей (молоді) у трудовій сфері, серед таких конвенцій слід зазначити такі: Конвенція № 5 про мінімальний вік у промисловості (1919), Конвенція № 6 про нічні роботи молодих осіб у промисловості (1919); Конвенція № 4 про працю жінок у нічний час (1919), Конвенція № 7 про мінімальний вік на морі (1920), Конвенція № 10 про мінімальний вік у сільському господарстві (1921), Конвенція № 13 щодо використання свинцевого біли-

¹ Международная конвенция о борьбе с торговлей женщинами и детьми, открытая для подписания в Женеве с 30 сентября 1921 года по 31 марта 1922 года. URL: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=3123>.

² Международная конвенция о борьбе с торговлей совершеннолетними женщинами, подписанная в Женеве 11 октября 1933 года. URL: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=3133>.

³ Женевская декларация прав ребенка. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

ла у малярній справі (1921), Конвенція № 16 про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден (1921), Конвенція № 20 про нічну роботу в пекарнях (1925) (забороняє використання праці підлітків молодших за 18 років), Конвенція № 45 про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду 1937 р. тощо.

Під егідою Ліги Націй в 1919 р. було засновано Комітет дитячого благополуччя, до завдань якого входило вироблення попереджувальних заходів щодо дитячої праці, безпритульних дітей, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх. Комітет сприяв за активної участі міжнародних неурядових організацій, прийняттю низки документів, що зачіпали окремі сторони правового становища дітей зокрема в трудовій сфері, в протидії рабства тощо.

У добу Ліги Націй подальшого розвитку набув і захист жертв збройних конфліктів. Відповідно до положень Статуту організації її члени зобов'язалися заохочувати і полегшувати створення і співробітництво добровільних національних організацій Червоного Хреста, дозволених відповідним чином, що мають за мету поліпшення охорони здоров'я, і попереджувальну боротьбу з хворобами, і пом'якшення страждань населення (ст. 25). Із дня свого заснування Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) сприяв розробленню низки міжнародних угод у галузі міжнародного гуманітарного права, зокрема, ним було розроблено проекти Конвенцій про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях та Конвенції про поводження з військовополоненими, які були прийняті в 1929 р. Вони встановили принцип безкорисливої допомоги всім жертвам війни без будь-якої дискримінації: пораненим, які потрапили в полон, або потерпілим від корабельної аварії – всім тим, хто перестав бути ворогом, опинившись просто страждаючою і беззахисною людиною. В основі кожної з цих фундаментальних міжнародних угод лежить повага до особистості та гідності людини.

Ліга Націй також докладала зусиль щодо розвитку співпраці держав-членів у сфері міжнародної охорони здоров'я, під її егідою була реалізована програма «Обмін фахівцями в галузі охорони здоров'я» з метою надати «фахівцям в галузі охорони здоров'я з різних країн можливість ознайомитися з організацією, обладнанням і методами, що використовуються в системах охорони здоров'я відвідуваних країн...» (1926). Програма передбачала відвідування фахівцями з охорони здоров'я під егідою Ліги Націй країн задля вивчення ситуації про стан справ в означеній сфері, запозичення позитивного досвіду; ознайомлення зі станом справ у галузі лікування окремо взятих захворювань і надання відповідної доповіді¹.

Організація сприяла взяттю під контроль торгівлі опіумом та іншими сильнодіючими наркотичними речовинами, що завдають шкоди здоров'ю людини. Перша спроба взяти під контроль торгівлю опіумом та іншими сильнодіючими наркотиками (такими як морфій, героїн і кокаїн) на світовому рівні була пов'язана з Міжнародною конвенцією про опіум, підписаною 42 країнами в 1912 р. Сторони угоди погодилися обмежити ввезення таких наркотиків виключно в медичних і наукових цілях. Перш ніж ця Кон-

¹ Див. додатково: Report on conditions met with during the tour of the League of Nations interchange of health officers. URL: <https://dl.wdl.org/11588/service/11588.pdf>.

венція набрала чинності, розпочалася Перша світова війна, але після її завершення Лізі Націй було доручено відновити дію Конвенції. Незабаром стало очевидним, що для запобігання контрабанді наркотиків їх виготовлення необхідно взяти під контроль безпосередньо їх виробництво. Для вирішення цієї проблеми Ліга Націй організувала дві конференції з питань опіуму в 1924 і 1925 рр. На першій конференції була прийнята Конвенція, що посилює умови Гаазької конвенції 1912 р. На другій конференції до них були додані заходи практичного контролю за виробництвом наркотичних речовин (Угода, що стосується виробництва, внутрішньої торгівлі та використання курильного опіуму від 11 лютого 1925 р., Міжнародна конвенція про опіум від 1–9 лютого 1925 р.). 13 липня 1931 р. було прийнято Конвенцію про обмеження виробництва і про регламентацію розподілу наркотичних засобів від 13 липня, Угоду про контроль над курінням опіуму на Далекому Сході від 27 листопада 1931 р. У 1936 р. міжнародне співтовариство прийняло Конвенцію по боротьбі з незаконним обігом шкідливих наркотичних речовин. Сторонами цієї угоди, яка набрала чинності в жовтні 1939 р., стали тридцять п'ять держав.

Лігою Націй було засновано Комітет з питань охорони здоров'я, який після її розпаду трансформувався у Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ зі штаб-квартирою в Женеві).

Міжнародне бюро праці (Міжнародна організація праці) із самого початку свого виникнення полегшувало укладання конвенцій стосовно прав трудящих, наприклад, заборона примусової праці, дискримінації при прийнятті на роботу, заборони работоргівлі (переважно жінками) (див.: п. 4.10 розд. IV; п.5.5, розд. V).

1.2. Правове регулювання захисту прав людини в діяльності ООН

Бурхливий розвиток міжнародної правотворчості в галузі захисту прав і свобод людини настав після закінчення Другої світової війни в межах держав антигітлерівської коаліції як реакція на грубі й масові порушення прав людини нацистською Німеччиною. У прийнятому в 1945 р. Статуті ООН вперше в історії міжнародних правовідносин було закріплено обов'язок співробітництва в галузі захисту прав людини на багатосторонній основі. Одна з головних цілей ООН – здійснення міжнародного співробітництва у «вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру і в сприянні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» (п. 3 ст. 1). Стаття 55 Статуту передбачає сприяння ООН «...підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення й умовам економічного і соціального прогресу та розвитку; вирішенню міжнародних проблем в економічній, соціальній галузях, охорони здоров'я і подібних проблем; міжнародному співробітництву в галузі культури й освіти; загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Відповідно до ст. 56, всі члени Організації зобов'язуються

«вживати спільних і самостійних дій у співробітництві з Організацією для досягнення цілей, зазначених у статті 55»¹.

Статут ООН став першим юридичним документом, у якому були конкретно сформульовані положення про рівність чоловіка і жінки. Цей принцип отримав подальший розвиток у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 р. (резолюція 217 А (III))². Асамблея проголосила Декларацію як «завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави». Вона закликає держави-члени й народи світу сприяти повазі й забезпечити ефективне визнання й дотримання прав і свобод, закріплених у Декларації. Концепція прав і свобод людини, закріплена Загальною декларацією, складається з таких компонентів: а) основні принципи прав людини; б) класифікація прав і свобод людини; в) права людини й суспільство; г) співвідношення прав особистості та держави. Відповідно до Декларації основним елементом для визнання прав і свобод людини є гідність особистості. Вона кваліфікується як невід’ємна властивість, тому що властива «всім членам людської сім’ї від народження, визначає рівність їх прав і свобод, поведження у відношенні один до одного в дусі братерства» (ст. 1). Рівність прав і свобод означає, що кожна людина повинна володіти ними «незалежно від раси, статі, мови, релігії, політичних переконань, соціального стану, національності, проживання на території незалежної держави або на підпорядкованій території, чи території без самоврядування» (ст. 2). Таким чином, Декларація виходить із розширеного тлумачення прав і свобод людини як у суб’єктній, так і в територіальній сферах. Ключовими для визначення класифікаційних критеріїв прав і свобод є статті 3 і 22 Декларації. У ст. 3 дається загальне розуміння громадянських і політичних прав, що включають право на життя, на свободу й особисту недоторканність. У наступних статтях (4–21) вони перераховуються, трактуються і конкретизуються. Причому зі змісту статей виходить, що громадянські права не пов’язуються з приналежністю до громадянства держави, а лише з членством у суспільстві. Тому вони рівною мірою поширюються на громадян та іноземців, які мешкають на території держави. Необхідною умовою надання політичних прав є наявність статусу громадянина держави. *До громадянських прав належать:* неприпустимість рабства або підневільного стану, неприпустимість катувань, жорстокого і такого, що принижує людську гідність, поведження і покарання, право на правосуб’єктність, рівність усіх перед законом, право на відновлення порушених прав, право на судовий розгляд, неприпустимість свавільного арешту, затримання або вигнання, презумпція невинуватості, право на особисте життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, право на вільне пересування і вибір місця проживання, право шукати притулку, рятуючись від переслідування з політичних мотивів, право на створення сім’ї і рівність сторін у шлюбі, право на громадянство, право на володіння майном, право на свободу думки, совісті, переконань, право на свободу мирних зборів і асоціацій. *До політичних прав належить право на участь в управлінні країною безпосередньо*

¹ Устав Организации Объединенных Наций. URL: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/>.

² Всеобщая декларация прав человека. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.

або через своїх виборців. Стаття 22 є вступною й узагальнюючою щодо соціально-економічних і культурних прав. У ній підкреслюється їхня значимість для забезпечення гідності і вільного розвитку особистості і визначаються засоби і форми їхньої реалізації, а саме: національні зусилля, міжнародне співробітництво, наявність відповідної структури і ресурсів. Декларація закріплює такі *соціально-економічні і культурні права*: право на працю і створення професійних спілок, право на відпочинок, право на достатній життєвий рівень, медичне обслуговування і соціальне забезпечення, право на освіту, право на участь у культурному житті і користування благами наукового прогресу (статті 23–27). У Декларації підкреслюється взаємозв'язок громадянських, політичних і соціально-економічних прав, необхідність встановлення такого соціального і міжнародного правопорядку, при якому вони можуть бути цілком здійснені (ст. 28). Віддаючи пріоритет індивідуальним правам особистості, Декларація не розглядає їх ізольовано від суспільства, в якому вона мешкає. Тому права особистості не мають абсолютного характеру, а обмежуються обов'язками перед суспільством. У Декларації встановлено, що «кожна людина має обов'язок перед суспільством» (п. 1 ст. 29). Взаємозумовленість прав особистості та обов'язків перед суспільством пояснюється тим, що тільки суспільство може забезпечити «вільний і повний розвиток особистості» (ст. 29). Відсутність детального трактування обов'язків особистості мотивується тим, що Статутом ООН було поставлено завдання «знову затвердити віру в права людини», тому саме правам у Декларації приділяється першорядне значення. Трактуючи права і свободи людини як невід'ємну властивість особистості, Декларація закріплює їхнє домінуюче положення, зменшуючи цим виняткову роль держави у визначенні статусу особистості. Це виявляється у встановленні конкретних вимог до правомірних обмежень прав і свобод людини з боку держави. Вони виявляються в такому: 1) ґрунтуються на законі; 2) здійснюються з метою «поваги прав і свобод інших, задоволення вимоги моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» (ст. 29). Причому, допускаючи можливість обмеження прав і свобод у виняткових випадках, Декларація в імперативній формі забороняє «будь-якій державі, групі осіб або окремим особам займатися діяльністю або чинити дії, спрямовані на знищення прав і свобод» (ст. 30). Декларація підкреслила універсальний характер прав і свобод, заборонивши будь-які винятки в їх наданні і поширенні стосовно будь-якої людини, незалежно від статусу території проживання. Таким чином, народи колоній та інших залежних територій уперше були проголошені суб'єктами основних прав і свобод. У змістовому плані Декларація розширила поняття основних прав і свобод, уперше закріпила на міжнародному рівні соціально-економічні й культурні права, показала їх взаємозв'язок із громадськими і політичними правами та їх необхідність для забезпечення гідності людини. У зв'язку з тим, що Загальна декларація прав людини була затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, цей документ не є юридично обов'язковим. Разом із тим через свій великий політичний і моральний авторитет положення Загальної декларації почали включатися в конституції багатьох держав і в тексти міжнародних договорів.